

A nacionalizmus és a nacionalista államfelfogás

PONGRÁCZ ALEX

A tanulmány a nacionalizmuselméleteket, valamint a nacionalizmus eszméje és a nemzetállam közötti összefüggéseket tárgyalja. A nacionalizmus eszméje a nemzetet állítja az érdeklődés középpontjába. A nacionalizmus az évszázadok folyamán a „mindennapokban” is érvényesülni képes ideológiának bizonyult: gyakorlati jelentőségét nézve komoly reputációra tett szert, és serkentőleg hatott a nemzetállamok létrejöttéért folytatott küzdelemre. A nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat legfontosabb következménye a nemzet területi összetevőjének fókuszba helyezése volt: ennek folyamánaként megtörtént a politikai egységek egymástól térben történő elválasztása, amelynek eredményeként a nemzeti szuverenitás nevében szinte korlátlaná tették az állam hatalmát. A 20. század utolsó negyedétől kezdődően azonban felerősödtek azok a meglátások, amelyek szerint a globalizáció elszámolja a szuverenitás klasszikus értelemben vett jelentéstartalmát, amelynek eredményeként multikulturális társadalom égisze alatt a nacionalizmus is ódivatú „dogmává” válik.

Nationalism and Nationalist Concepts of the State

The study discusses the various theories of nationalism, and the relations between the theory of nationalism and the nation state. The idea of nationalism places the nation at the centre of interest. Nationalism has proved to be an ideology that can be used in everyday life throughout the centuries; in terms of its practical importance, it has gained a strong reputation and has stimulated the struggle for nation states' establishment. Putting the focus on the nation's territorial component was the most important consequence of the historical process that created the nation state: by implication, the spatial separation of political units from one another has taken place, as a result of which – in the name of national sovereignty – they have made the power of the state almost unlimited. However, from the last quarter of the twentieth century, those perceptions that suggest that globalization takes away the meaning of sovereignty in the classical sense have intensified, as a result of which, nationalism also becomes an ancient 'dogma' under the aegis of a multicultural society.

Bevezetés

Az alábbi tanulmány középpontjában a nacionalizmus, valamint a nemzetállam közötti összefüggések vizsgálata áll. A nacionalizmus és a nemzetállam definíciós kísérletei kapcsán óhatatlanul is eszünkbe jut Szent Ágoston gondolata, aki a *Vallomások* című munkájában a következőket tárta elénk az időről: „*Tehát mi az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.*”¹ Ágoston eme mottóját parafrazálta a későbbiekben – még hozzá a nacionalizmussal összefüggésben – Walter Bagehot, aki a 19. század történetét a nemzetépítés korszakának nevezte: „*Ha Önök kérdezik tőlünk, tudjuk, mi is ez, de nemigen tudjuk gyorsan megmagyarázni vagy definiálni.*”² A nacionalizmus problematikájának részletezésekor azonban Ágostonnál és Bagehot-nál „gondosabban” kell eljárunk; mindenképpen tisztáznunk szükséges ugyanis néhány, sokak által evidensnek tekintett, mégis ellentmondásoktól terhes kifejezést, úgy mint az állam, nemzet, nemzetállam, szuverenitás fogalmait.

Ráadásul a fogalmak tisztázása során úgy kell „tisztá vizet öntenünk a pohárba”, hogy Jászi Oszkár több mint egy évszázaddal ezelőtt kelt szavai ma is érvényesnek bizonyulnak: tudniillik az olyan orientálónak tekintett meghatározások, mint a „nép”, „nemzet” és „nemzetiség” állandó, szinte „kaleidoszkopikus” változásnak vannak kitéve – ráadásul a „nemzet”, „faj”, „nemzeti állam” és egyéb „tarka” fogalmak gyakorta kerültek-kerülnek „társaságbeli és publicisztikai érintkezésbe, és ez az összekeveredés árt a kérdés tiszta beállításának”³ Fontos tehát leszögeznünk, hogy a legekleltársabban éppen a nemzet fogalma kapcsán megjelenő emocionális jelentéstartalmak ellenére is a Max Weber által deklarált értéksemlegesség, azaz a „tudomány mint hivatás” paradigmájának megfelelően kívánjuk körbejárni a szóban forgó problémát.

A nacionalizmus mint „uralkodó eszme”

Az uralkodó eszmék terminusa az egyik legjelentősebb magyar állambölcseleti gondolkodótól, báró Eötvös Józseftől származik, aki három, általa fókuszált eszme (a szabadság, egyenlőség, valamint a nemzetiség) államfejlődésre gyakorolt hatását vizsgálta.⁴ A 19. század folyamán bekövetkezett fejleményeknek köszönhetően a mai szakirodalom általában négy „uralkodó eszmét” nevesít, nevezetesen a konzervativizmust, a liberalizmust, a szocializmust, illetve a nacionalizmust, valamint a 19–20. századi fejlődés folyamán bekövetkezett „metamorfózisnak” köszönhetően ezen eszmék különböző mutációit, változatait.

1 AUGUSTINUS 1982, 358–359.

2 BAGEHOT 1887, 20–21.

3 JÁSZI 1912, 1.

4 „Vizsgálni kellett mindenképp: mely értelemben törekedtek eddig a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit valósítani, mely eredményei lettek e törekvéseknek, s hová fog vezetni valószínűleg, ha tovább is ezen irányt követik?” EÖTVÖS 1854, Előszó, 1.

Meg kell említenünk ugyanakkor, hogy a hazai szakirodalomban néhány szerző meglehetősen „mostoha módon” bánik a nacionalizmus eszméjével: annak ellenére, hogy eme eszme elképzelései a gyakorlatba átültetve meglehetősen nagy ívű pályafutásra tettek szert, a tudományos diskurzus néhány alakja egész egyszerűen negligálja azt. A Bódig Mátvás és Győrfi Tamás nevével fémjelzett – és már a címében is az egyik liberális állameszményt piedesztálra emelő, tehát olvasatunkban értékelkötelezett – államelméleti munkában⁵ a többi irányadó eszmével ellentétben a nacionalizmusra vonatkozó ismeretanyagot nem találunk. A szerzőpáros által jegyzett, *Az újkori politikai gondolkodás általános jellemzése* címet viselő fejezet az „uralkodó eszmék” taglalása során mindössze egy rövid bekezdés erejéig próbálja kényszerűen megmagyarázni, hogy miért is nem érdemelt önálló fejezetet a nacionalizmus eszméje.⁶ Ennek háttérében – az értékelkötelezett attitűd nyílt felvállalása mellett – feltehetőleg az a még mindig domináns hatású kánon állhat, amely szerint a nacionalizmus „elméletileg szegényes”, azaz „más izmusokhoz képest nem teremtett nagy gondolkodókat – sehol egy Hobbes, egy Marx vagy Weber...”⁷

Ezt az állítást persze hamar cáfolni lehet, hiszen a nacionalizmus okfejtéseit vizsgáló irodalom rendkívül kiterjedt. Önmagában véve is számos szerző foglalkozott a nacionalizmus kérdéskörével, még ha egy részük nem is feltétlenül tett szert akkora ismertségre, mint Hobbes, Marx vagy Weber – bár Fichte, Renan, Jászi Oszkár vagy éppen Bibó István neve remélhetőleg sokak számára „ismerősen cseng”. A nacionalizmus eszméje meglátásunk szerint tehát a konzervativizmus, a liberalizmus és a szocializmus mellett a negyedik nagy „uralkodó eszmeként” aposztrofálható. Már csak azért is, mert igaz rá az az állítás, hogy nemcsak azokra hat, akikre nézve kedvezőnek számítanak a belőle levont következtetések, hanem befolyása „általános, s csaknem mindig éppen azokra a legnagyobb, kik általa helyzetüket veszélyeztetve látják”.⁸ A nacionalizmus hatása alól ugyanis senki sem tudja kivonni magát – még a „népek hazája, nagyvilágot” preferáló kozmopoliták, és a hagyományos szuverenitási attribútumokkal még leginkább rendelkező nemzetállam, az Amerikai Egyesült Államok sem. (Gondoljunk csak arra, hogy a tavalyi esztendő folyamán Donald J. Trump éppen

5 BÓDIG–GYÖRFI 2002.

6 Álláspontjuk szerint a nacionalizmus „jellemzően” valamely másik eszmeáramlattal (tehát a konzervativizmussal, a liberalizmussal vagy éppen a szocializmussal) karöltve fejtette ki hatását. Úgy gondolják, hogy ebben a minőségében a nacionalizmus eleinte a liberalizmushoz kötődött, később pedig a szocializmussal került „szimbiózisba”, hogy aztán mindinkább a konzervativizmussal kapcsolódjon össze. A nacionalizmusnak a szóban forgó tankönyvből való elhagyását persze nem indokolja az a meglehetősen lakonikus gondolat sem, amellyel azt láttatják, hogy: „A nacionalizmus bizonyos értelemben betölti azt az űrt, amit a republikanizmus terjesztése nyitott meg: ez a koncepció hangsúlyozza, hogy egy állam [...] sikeressége függ a politikai érények érvényesülésétől, a patrióta érzelmek erejétől. Éppen ezért a nacionalizmus fogalmát gyakran nem is egy politikai koncepcióra alkalmazzuk, hanem a patriotizmus egy sajátos változatára, amely a nemzeti hovatartozást állítja a középpontba.” BÓDIG–GYÖRFI 2002, 137.

7 TAKÁCS 2009, 329.

8 EÖTVÖS 1870, 11.

a „Make America Great Again!” hívószó csatasorba állításával volt képes megnyerni az elnökválasztást.)

Az ideológiák kora – főként a nacionalizmusra vonatkozóan – mindebből következően egyáltalán nem ért véget, amint azt Daniel Bell az 1960-as években kidolgozott elméletében jövendölte. Francis Fukuyama híres/hírheft – azóta már általa is cáfolt – tézisé, miszerint a történelem a „liberális világforradalom” (*Worldwide Liberal Revolution*) „egész Földet behálózó” győzelmével a végéhez ért, markánsan megcáfolták a 21. század politikai, gazdasági és társadalmi folyamatai és jelenségei. Rogers Brubaker szerint már az 1990-es évek első felének *pro forma* szabadelvű légköre sem a nemzetállam meggyengülését hozta az európai kontinensen, sokkal inkább annak látványos újjászületését. Midőn Fukuyama papírra vetette a történelem végéről vallott gondolatait, a Balkánon ismételt a „nemzeti múlt mítoszait feltámasztó” háború tört ki, a bevándorlás pedig a legtöbb európai államban újra „helyzetbe hozta” a nacionalista retorikát. A „rövid 20. század” eszerint úgy végződött, ahogyan kezdetét vette: egy sor új nemzetállam született a korábbi soknemzetiségű államok helyén.⁹ Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, nagyon úgy fest, hogy a 21. században sem valamiféle kozmopolita utópia irányába mozdul el a történelmi fejlődés kereke.

A nacionalizmus fogalma és jellemzői

A nacionalizmus a fentebb már érintett momentumok miatt a „legellentmondásosabbnak” tekinthető politikai eszme. Tom Nairn egyenesen azt állította, hogy a nacionalizmus Janus-arcú jelenség,¹⁰ amely egyszerre kötődik a múlthoz és a jelenhez, egyszerre épít és rombol, és bár a dekolonizáció folyamata során erős impulzust adott a korábban gyarmati függésben lévő területek függetlenedéséhez, de egyben számos nép elnyomásának a „szimbóluma” is volt. Takács Péter azonban mindehhez hozzáteszi, hogy a többi uralkodó eszme is rejt magában paradox motívumokat, legfeljebb ez első ránézésre nem olyan nyilvánvaló, mint a nacionalizmus esetén.¹¹

A nacionalizmust egyetlen tömör definícióba sűríteni az előbbiekben vázolt okokból nem lehet; mégis számos szerző tett már erre irányuló kísérletet. Feltehetően az első „kísérletezők” sorát gyarapította Eötvös József, aki már idézett munkájában az alábbi munkafogalmat alkotta meg: „A nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvéseire irányul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történelmi jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli.”¹²

Krisztics Sándor nacionalizmusfogalma már a nemzet expanzív terjeszkedésének lehetőségét is legitimálni igyekezett az első világháború „előestéjén”. Meglátása szerint ez az eszme „azon gondolat megnyilvánulása, mely elsősorban az államok

9 BRUBAKER 2006, 12.

10 NAIRN 1997.

11 TAKÁCS 2009, 329.

12 EÖTVÖS 1870, 50.

nemzeti alapon való létesülésének, berendezésének és fennállásának eszméjét jelenti; másodsorban az állam életének azon iránya, mely az állam növekedését, folyton mozgalomban tartott törekvését foglalja magában más nemzetek túlszárnyalására, tehát a nemzet szélességben való növekedésére s benső nemzeti consolidálódására, tehát a nemzeti egység mélyebbé tételére”.¹³ Krisztics munkafogalma eszünkbe juttatja Joó Tibor meglátását, miszerint a nyugat-európai történelmi fejlődés egy pontján a nacionalizmus összeforrott az imperializmussal; ennek köszönhetően az *imperialista nacionalizmus* típusát az jellemzi, hogy „egész világszemlélete középpontjában a nemzetiség áll. Az a meggyőződés hatja át és irányítja életét teljes egészében, hogy a nemzeti érdek a legfőbb érdek, sőt ez az abszolút érték, melynek mindent alá kell rendelni, viszont jogos, sőt kötelesség minden eszközt, minden szellemi és anyagi hatalmat és erőt ennek az érdeknek szolgálatába állítani. E nacionalizmus csillapíthatatlan vágya nemzetének minél szélesebb körű uralma, szellemi, anyagi, hatalmi terjeszkedése, más nemzetek erőinek, életének, javainak a saját szolgálatába állítása, szellemi és anyagi meghódítása, a föld feletti és a nemzetek közötti főhatalom megszerzése. Így aztán a nacionalizmusnak ilyenén formája szorosan összekapcsolódik az államisággal.”¹⁴

Ez a variáns meglehetősen távol esik a kultúrnacionalizmus – más olvasatban neonacionalizmus – vonulatától, amelyet a leginkább kikristályosodott formájában a trianoni traumát követő időszakban a korszak kiemelkedő kultúrpolitikus, gróf Klebelsberg Kunó dolgozott ki, és amely Kornis Gyula értékelése szerint „a korábbi idők szónokló, ünneplő, civódó és kesergő hazaszeretetével szemben a munkás hazaszeretetet hangsúlyozza”. A nacionalizmus eme variánsa „elsősorban a tudás erejével meghatványozott munka kultuszát igyekszik szolgálni”.¹⁵ Átadva a szót a kultuszminiszternek, a nacionalizmus ebben az interpretációban annak a célnak az elérését tűzi ki maga elé, hogy „művelt és jómódú nemzet” legyünk, „szóval, fajsúlyosabb, mint a bennünket környező népek. [...] Nem akarunk mindig féllárnyékban ülni, nem akarunk mindig nyomorogni és nélkülözni, pusztulni és tengődni, hanem az erkölcs és tudás hatalmával meg akarjuk hatványozni a magyar munka termékenységét, és ennek a termékeny munkának révén módosabbak, e révén függetlenebbek, és mindenekfelett öntudatosabban magyarok akarunk lenni. Ez lenne a magyar neonacionalizmus egészséges célja.”¹⁶

Láttuk, hogy a nemzet centrális és előkelő helyet foglal el a nacionalizmus eszméjében; ennek dacára úgy látjuk, hogy a nemzet és a nacionalizmus nem tekinthetők szinonim fogalmaknak. A nacionalizmus kétségtelenül a nemzet eszméje, azaz egy olyan ideológia, amely a nemzetet állítja gondolkodásának középpontjába. A nemzet felemelkedéséért, annak „gyarapításáért” munkálkodik, és „nacionalizálni” igyekszik a jelentősebb intézményeket: ezért beszélhetünk nemzeti bankról, nemzeti

13 KRISZTICS 1913, 477.

14 JOÓ 1940, 6–7.

15 KORNIS 1929, 4.

16 KLEBELSBERG 1928, 124., 126.

múzeumról, nemzeti színházról, nemzeti levéltárról, nemzeti könyvtárról, nemzet-
 őrségről, sőt akár nemzeti vágтарól vagy nemzeti dohányboltról is. A nemzet mint
 entitás azonban már jóval korábban megjelent, mint maga a nacionalizmus eszméje,
 ezért úgy véljük, hogy a nacionalista „attitűd” a nemzetet egyszerű hivatkozási alap-
 ként kezelte.

Greenfeld már az emocionális összetevőre is koncentráltan mondotta, hogy a na-
 cionalizmus egy gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a nemzeti identitás (nem-
 zetiség), a nemzeti öntudat, illetve az ezeken alapuló kollektivitások, a nemzetek ro-
 kon jellegű jelenségeit, tehát olyan eszme- és érzelmekészletet rejt magában, amelyek
 a nemzeti identitást fogalmi keretbe foglalják.¹⁷ Miroslav Hroch az értékek nemzet-
 hez rendelésének jelenségére koncentrált, amikor azt állította, hogy a nacionaliz-
 mus szemléletmódja abszolút elsőbbséget tulajdonít a nemzet értékeinek és érdekei-
 nek – minden más értékkel és érdekekkel szemben.¹⁸ Ezért állíthatta a nacionalizmus
 világméretű Anthony D. Smith, hogy a nacionalista interpretációjában a nemzet irán-
 ti lojalitás a legrelevánsabb,¹⁹ illetve e meglátást továbbfejtvé Isaiah Berlin, hogy a más
 értékekkel vagy érdekekkel történő összeütközés esetén a nemzeti érdeket kell minden
 áron érvényesíteni.²⁰ Az „etikai állam” Kuncz Ignác szerint egyébként is „folyamatos
 önfeláldozáson” alapszik: a polgárnak fel kell áldoznia magát egy „magasabb erkölcsi
 világrendnek”, hiszen egyedül az önfeláldozó lény tekinthető „igazán állami lénynek”.²¹
 A nemzet ekként „egyetlen roppant szolidaritássá” is válhat, „melynek lényeges ele-
 mét jelentik az áldozatok, amelyeket őseink hoztak, és azok, amelyeket mi vagyunk
 készek a jövőben meghozni” – vélekedett Ernest Renan.²² A nemzeti eszme kimunká-
 lásával tehát létrejött az az imaginárius közösség, amelynek tagjai potenciálisan akár
 különböző áldozatok meghozatalára is hajlandónak mutatkoznak. Jürgen Habermas
 emelte ki azt a momentumot, hogy a nemzeti öntudat felébresztésével könnyebben
 lehetett legitimálni az állampolgárokra háruló olyan kötelezettségeket, mint a katonai
 szolgálat teljesítése vagy a hatékony újraelosztás adóterheinek viselése.²³

Gellner a nacionalizmust olyan politikai alapelveként tárgyalta, amely a politikai,
 illetve a nemzeti egység tökéletes egybeesését vallja. A nacionalizmust egyrészt ér-
 zelmeként határozta meg, amely az eme princípium megsértése miatt érzett haragot,
 illetve az annak beteljesedésekor érzett meglegedettséget jelent, másrészt viszont
 mozgalomként, amelyeket ezek az érzelmek hoznak működésbe.²⁴

Smith tipológiája alapján a nacionalizmus kifejezés legalább négy jelentéstartal-
 mat hordoz: 1. a nemzetek kialakulásának általános folyamatát („nemzetalkotást”);
 2. a nemzethez tartozás érzését, a nemzet jólétére és biztonságára való törekvést;

17 GREENFELD 2004, 185.

18 HROCH 2004, 232.

19 SMITH 1995, 10.

20 BERLIN 1993, 230.

21 KUNCZ 1902, 114.

22 Idézi SMITH 2000, 12.

23 HABERMAS 2006, 61.

24 GELLNER 2009, 11.

3. a nemzeti státusz elérését, illetve fenntartását politikai célként tételező mozgalmat; 4. végül doktrínát vagy tágabb értelemben ideológiát, amely középpontba állítja a nemzetet, annak autonómiáját, egységét, valamint identitástudatának megőrzését.²⁵

A kulturális komponens fontosságára hívta fel a figyelmet Plamenatz, midőn azt állította, hogy a nacionalizmus nem más, mint „egy adott nép nemzeti és kulturális identitásának megőrzésére, illetve erősítésére irányuló vágy, mely akkor jelentkezik, ha ezt az identitást veszély fenyegeti; másrészt az a vágy, amely az elégtelennek, vagy nem létezőnek érzett identitás átalakítására, sőt, megteremtésére irányul”.²⁶ Amennyiben elfogadjuk ezt a tételt – tudniillik azt, hogy az identitást fenyegető veszély fennállta esetén vágy jelentkezik a nép tagjaiban a nemzeti, illetve kulturális identitás megőrzésére –, jobban megérthetjük, hogy a 21. században érvényesülő globalizációs mechanizmusokra reflektálva miért is erősödött meg (újra) a nacionalizmus. Zakaria megfigyelése szerint ugyanis a „gazdasági vagyoni növekedésével egyidejűleg” – és azaz arányosan – erősödik a nacionalizmus is,²⁷ Castells pedig nem kevesebbet állított, mint hogy a globalizáció kora egyben a nacionalizmus újjáéledésének kora is. Véleménye szerint a nacionalizmusok ezredforduló körüli, robbanásszerű felerősödése összefüggésben áll a meglévő nemzetállamok gyengülésével, és a nacionalista indíttatású identitás kifejeződése a „látszólag homogenizáló high-tech világban is virulens”.²⁸ Huntington borús látomása a civilizációk összecsapásáról eleddig nem vált valósággá, azonban a szerző szavaira, miszerint a Nyugatot saját, univerzalizmusra törekvő erőfeszítéseivel konfliktusba sodorhatják más civilizációkkal²⁹ – elsősorban az iszlámmal és Kínával –, talán nagyobb figyelmet kellene fordítani. (Főként az utóbbi esztendőök fenyegető eseményeire, így a migrációs válság eszkalálódására, és az európai kontinensen is egyre inkább megszorodó terrorcselekményekre figyelemmel.)

Talán a fenti fogalmakból is kitűnik, hogy valamennyi, a nacionalizmusról alkotott meghatározás közös eleme annak hangsúlyozása, hogy minden nacionalista a nemzetet állítja gondolkodása centrumába, ekként ez az eszme nemzetelvű gondolkodásmódként és társadalomfelfogásként értelmezhető. A nacionalista megközelítés radikálisan szakított a liberalizmus, valamint a szocializmus racionalista gondolkodásmódjával, de a konzervativizmus induktív-empirikus alapról építkező fogalomkészletével is. A nacionalizmus módszertanilag intuitív, tehát azt emeli ki, hogy a „politikailag helyes” kellő beállítódás, beleélés és átérzés esetén megismerhető, de a lényeg a racionális megismerés elől elzárt: az egyén a nemzeti érzés élményszerű átélésével válik képessé a megismerésre.³⁰ Ebben különböző mítoszok és narrációk segítik, hiszen a nemzethez kapcsolódó eredetmítoszok, és a múzeumok vitrinjeiben

25 SMITH 1995, 9.

26 PLAMENATZ 1995, 53.

27 ZAKARIA 2009, 63.

28 CASTELLS 2006, 55–57.

29 HUNTINGTON 2002, 540.

30 TAKÁCS 2009, 330.

félteve őrzött relikviák („politikai emlékek”)³¹ fontos megismerési forrást jelentenek egy hazafias érzelmekkel megáldott nemzettag számára.

Weber emelte ki, hogy a közös politikai – és a közvetve közös társadalmi – sors által létrehozott közösség legendái a „primitív népek” hősi mondáit helyettesítik. „A »nemzeti« – írja –, ha egyáltalán valami egységes dolgot jelöl, nyilvánvalóan egy sajátos fajta pátosz, amely a nyelvi vagy felekezeti közösségük, szokáserkölcsök vagy közös sorsuk folytán összetartozó emberek csoportjainál összefonódik egy olyan hatalmi képződmény [...] gondolatával, amely az ő sajátjuk.”³² Benedict Anderson említi, hogy a nacionalizmus útját a hazájáért életét áldozó „ismeretlen katona” emlékének állított kultikus emlékművek kövezik ki, miközben sehol sem találkozunk az „ismeretlen marxista” sírjával, de az „elesett liberális” emlékműveivel sem.³³

Gellner ugyanakkor felröptette a nacionalizmus számára, hogy az általa kreált mítoszok a „feje tetejére állítják” a valóságot: miközben a nacionalizmus azt állítja magáról, hogy egy autentikus népi kultúrát védelmez, *de facto* egy új „magaskultúrát” konstruál, és miközben akként érvel, hogy a régi „népi társadalmakat” részesíti védelemben, valójában egy „névtelen tömegtársadalom” létrehozásán munkálkodik. Így önképe és valódi természete fordított arányban állnak egymással, „szinte ironikus pontossággal”.³⁴ Ha „e történeteket vagy mítoszokat [...] tényekkel cáfolják, az a nacionalistát nem ingatja meg, mert az ő igazsága a történetekre vonatkozó nemzeti »emlékezetben«, az ahhoz társuló élményekben, és az ezen élményeket közlő dialógusokban létezik”.³⁵ Ekként válhat egy markánsan nacionalista interpretációban valósággá a sumér–magyar rokonság, a dákoromán elmélet vagy éppen II. Rákóczi Ferenc szlovák fejedelemeként való elkönyvelése. Pontosan ezt a „mítoszgyártást” állítja kíméletlenül pellengérré Fábri Zoltán filmje, a Móra Ferenc kisregénye nyomán született *Hannibál tanár úr* (1956), amelynek főhősét, Nyúl Bélát nem sokkal sorsának megpecsételődése előtt a „nemzeti számonkérő nagytábor” annak a nyilvánvaló képtelenségnek a kimondására sarkallja, miszerint Hannibál „a talajgyökerébe kapaszkodva írta az égre lángbetűkkel, hogy él még a magyarok Istene”.

A nacionalizmus számára azonban nemcsak a valós vagy vélt eredetmagyarázatok fontosak, de a nemzetállamok számára központi jelentőséggel bíró szimbólumok is. A nemzetállam a jelképek széles arzenáljával különbözteti meg magát a hasonló jellelű entitásoktól. Ennek államtörténeti aspektusa a népesség azonosítása, illetve az állam polgárainak meghatározása. „A szuverén hatalom érvényesülése és érvényességi körének megállapítása is igényli a szimbolikus üzenetet a külső hatalmak felé, és megrajzolja az alkotmányos apparátus, illetve a politikai elit állampolgárok feletti uralmi pozícióit, melyeket kifejező szimbólumok és rituálék sorával erősít meg. A nemzetállam közösségi szimbólumaival hatalmi egységét és lakosságának összetartozását

31 WEBER 1992, 105.

32 WEBER 1992, 107.

33 ANDERSON 2004, 79–80.

34 GELLNER 2009, 158.

35 TAKÁCS 2009, 331.

hirdeti.³⁶ Már Rudolf Smend is felhívta a figyelmet arra, hogy az állam polgárait mi-ként integrálják a tradicionális nemzeti szimbólumok; valamint a nemzeti üzenetet hordozó himnuszok és címerek, zászlók, nemzeti ünnepek és nemzeti gyásznapok napjainkig a közösségi szimbólumok eklatáns példáit jelentik. Magyarország Alaptörvénye – amellet, hogy külön rendelkezik a szuverenitás eme hordozóiról – a magyar nemzet tagjainak nevében azt is deklarálja, hogy tiszteletben tartja a történeti alkotmány vívmányait és a Szent Koronát, amely „megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét” (Nemzeti Hitvallás).

A nacionalizmus keletkezésére vonatkozó felfogások

Ernest Renan plasztikus gondolata szerint a nemzet feltételezi a múltat, de a jelen a foglalata, „annak révén, hogy valamennyien kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet”.³⁷ Edmund Burke formulázása szerint a nemzet az élők, a holtak és a még meg nem születettek szövetsége.³⁸ Az emocionális tartalmakat hordozó gondolkodás síkján persze könnyen lehet ilyen gondolatokat megfogalmazni, ám az egyes kutatók között a nacionalizmus (illetve a nemzet) kialakulásának hozzávetőleges időpontját illetően sem alakult ki konszenzus. Az erre vonatkozó elméleteket alapvetően három kategóriába sorolhatjuk.³⁹

Az úgynevezett *perennialista* elméletek hívei szerint a nemzet eleve adott entitás, azaz állandó létező, a történelem alaptényezője, a primordializmus (ösiség) érvének megfelelően természetesen és állandó egység. Az ilyen felfogásból vezethetők le véleményünk szerint a nemzetben organikus entitást látó gondolkodók koncepciói is. Herder 1784 és 1791 között megfogalmazott történetfilozófiája azt hangsúlyozta, hogy a nemzet „egyszeri és egyedi alakulat, organikus történeti képződmény, melyben egy soha nem ismétlődő lényeg fejeződik ki, s létjoga, valamint értéke ebben rejlik”.⁴⁰ *Fichte a német nemzethez intézett beszédeiben (Reden an die deutsche Nation, 1808)* azt állította, hogy a nemzet a „társasan együtt élő, magukat természetileg és szellemileg folyton folyva [folyvást] újra nemző emberek egésze, amely egész az isteninek belőle fejlődő különös törvénye alatt áll”.⁴¹ A német jogászfejedelem, Savigny minde elképzeléseket a jog terrénumára alkalmazta; meglátása szerint a múlt és a jelen között szoros korreláció áll fenn, a jog pedig szervesen összefügg a „nép valójával és jellemével”. A jogot a „meghatározott népsajátság egy oldalának” fogta fel, a nyelvhez a szokásokhoz és az alkotmányhoz hasonlóan. A jog „nemzeti jelleme” Savigny interpretálásában történetileg meghatározott és megismerhető; „a jog anyagát – érvelt – a nemzet egyetemes múltja adja meg, nem pedig saját tetszésünk

36 MEZEY 2011, 9.

37 RENAN 1995, 186.

38 CLARK 2000, 261.

39 Az osztályozás forrása: SMITH 1995, 13–18.

40 Joó 1940, 33.

41 CONCHA 1907, 81.

úgy, hogy az véletlenül ilyen vagy amolyan lehetne, hanem hogy az magából a nemzet legbensőbb valójából s az ő történetében keletkezett”.⁴² Huizinga a Hollandia nemzeté válását vizsgáló munkájában fejtette ki, hogy a nemzet élete maga a történelem, a nemzet ekként a történelem produktuma; „minden valódi nemzet-és államiságtudat történelmi ismereteket és történelmi számadást követel”.⁴³

A nacionalizmus keletkezéséről alkotott konkurens elmélet a *modernista* iskola. Az irányzat képviselői szerint a nemzet a modern világban keletkezett, megjelenése pedig egyértelműen a modernizációs tendenciákkal (kapitalizmus, iparosodás, urbanizáció, politikai mobilizáció, szekularizáció, a kötelező oktatás bevezetése, a tudományok felemelkedése) magyarázható.⁴⁴ A nacionalizmusban modern terméket látó felfogás egyébként többséginek tekinthető a szakirodalomban.⁴⁵ Az persze már szerzőnként eltérő, hogy ki milyen ok-okozati összefüggésekkel magyarázza a nacionalizmus feltűnését, illetve megerősödését. Hobsbawm szerint a nemzet, illetve a nacionalizmus egy meghatározott típusú modern, területileg egységes államhoz, azaz a nemzetállamhoz kötődik. A „nemzeti kérdés” a politika, a technikai fejlődés, illetve a társadalmi átalakulás keresztmetszetében helyezhető el: a nemzetek a technikai és gazdasági fejlődés egy meghatározott stádiumban alakulnak ki,⁴⁶ elsődlegesen a tőkepiacok térnyerésével összefüggésben. Gellner úgy látta, hogy a „nacionalizmus korszaka” jelzővel egyértelműen az industrializmus korát illelhetjük. A „nacionalizmus kora” pedig csak akkor nyerhet teret, amikor a standardizált, homogén, központilag fenntartott „magaskultúrák” a népesség egészét áthatják – szemben az elitek kisebbségével –, és olyan konstelláció áll elő, amelyben a pontosan meghatározott, közoktatással szentesített és egységesített kultúra alkotja szinte az egyedüli egységet, amellyel az emberek önkéntesen, sőt, gyakran őszinte lelkesedéssel azonosulni tudnak.⁴⁷

Anderson a „nyomdakapitalizmus”, azaz a Gutenberg-galaxis térnyerésében látta a nacionalizmus geneziséét: „a kapitalizmus és könyvnyomtatás technológiájának találkozása a nyelvi diverzitás sorsszerű adottságának talaján megteremtette annak lehetőségét, hogy kialakulhasson az imaginárius közösség egy új formája, amely alaptermofológiájában a modern nemzet számára készítette elő a terepet”.⁴⁸ Anderson ezzel összefüggésben még Hegelt is idézte, aki szerint a modern ember számára az újság a reggeli imát helyettesítő tényezővé vált. Ezen a ponton talán érdemes azon is elgondolkoznunk, hogy mára a tömegmédiák szinte totális befolyásolásra alkalmas helyzetre tettek szert. Olyannyira radikális változást eredményezett a rádió, majd a televízió és a tömegszórakoztatás globális méreteket öltő térhódítása, hogy a híres kanadai médiafilozófus, Marshall McLuhan egyenesen a Gutenberg-galaxis végét

42 BLUNTSCHLI 1876, 279–280.

43 HUIZINGA 1999, 92.

44 SMITH 1995, 13.

45 KÁNTOR 2004, 7.

46 HOBBSAWM 1997, 17–18.

47 GELLNER 2009, 57–75.

48 ANDERSON 2004, 107.

apoztrofálta.⁴⁹ A fejlett ipari technológiának köszönhetően felgyorsult a „kulturális váltás” sebessége, amelynek révén létrejött egy kaotikus „kairói bazar”, amelyben számos kulturális stílus versenyez egymással, létrehozva az emberi együttélés modelljeit.⁵⁰ Az mindenestre megállapítható, hogy a nyomtatott médiumok nem tűntek el teljesen a fogyasztói szokások sorából, de a különböző sajtóorgánumoknak ma már koránt sincs akkora relevanciája, mint az Anderson által jelzett időszakban volt.

Végül létezik egy harmadik, közvetítőként aposztrofálható irányzat, amelynek képviselői szerint a nemzet gyakorlati kategória, osztályozási séma és kognitív keret egyszerre. E nézet szerint a nemzet helyett sokkal inkább a nemzeti lét fogalmára kell rákérdezni: arra, hogy a nemzeti lét mint politikai és kulturális forma miként intézményesül az államokon belül, illetve azok között.⁵¹ Brubaker meglátása szerint a nemzet gyakorlati kategória, a nemzeti mivolt intézményesült kulturális és politikai forma, a nemzeti dimenzió pedig esetleges esemény vagy történet. „Világunk olyan világ, amelyben a nemzeti mivolt széleskörűen intézményesült az állami gyakorlatban és az államrendszer működésében; amelyben a nemzet, mint a társadalmi vízió és divízió kategóriája széles körben hozzáférhető és fejt ki hatását; amelyben a nemzeti dimenzió hirtelen és hatalmas erővel képes »megtörténni«.”⁵²

A nemzetállam létrejötte és a nacionalizmus nemzetállamról alkotott felfogása

A nacionalizmus a hagyományos államelméleti meghatározás nyomán tehát nem más, mint a nemzetállam gyakorlata, elmélete, ideológiája és programja, amelyben „az állam népe [...] nemzetként, a nemzet lakóhelye pedig [...] államterületként jelenik meg”.⁵³ Smith szerint a nacionalizmus felfogásának egyik alapösszetevője az a tézis, miszerint a világot sajátos jellemvonásokkal rendelkező nemzetek alkotják, valamint az is, hogy a nemzetek csak saját, szuverén államaikban lehetnek szabadok.⁵⁴ Geertz értelmezésében a nemzetet az állammal kell azonosítani, azok tehát lényegében szinonim fogalmaknak tekintendők.⁵⁵ A nemzetállam a modern állam egyik sajátos értelmezési kategóriája, amely hosszú fejlődése során a nemzeti gazdaság érdekeivel egészítette ki a kulturális (etnikai) és politikai (államjogi) kötődés egységének fikcióját.⁵⁶

A kapitalizmus megjelenésével az állam történeti fejlődésének új szakasza kezdődött meg. A dinasztikus államot felváltotta a polgári állam, amely már szélesebb körű legitimitációt igényelt. V. Károly rövid birodalomépítési intermezzóját követően kialakult a modern európai nemzetállamok plurális rendszere, amely az 1648. évi

49 McLuhan 1962, 8–31.

50 Toffler 1970, 303.

51 Kántor 2004, 11.

52 Brubaker 2006, 31.

53 Takács 2009, 336.

54 Smith 1995, 9.

55 Geertz 1963, 107.

56 Szabadfalvi 1997, 131.

vesztfáliai béke nyomán egyeduralkodóvá tette ezt az új szisztémát. Az új rendszer legitimálását szolgáló bodini és hobbesi szuverenitásemelések végül az államszuverenitás kategóriájának kialakulásához vezettek.⁵⁷ A felvilágosodás hatalomelméletben aztán megjelent a népszuverenitás elve, amely az államelméleti narratívában főként Jean-Jacques Rousseau nevével fonódott össze.⁵⁸ „A felvilágosodás eszménye szűkséggéppen a világpolgársághoz, a nemzetinek lekicsinyléséhez vezet, bár gyakorlata önkéntelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával. Céllá a »nemzetit« a felvilágosodásnak éppen az a mozzanata teszi, mely a vallás ellen és a »demokratia« biztosítására irányul” – summázta Concha Győző.⁵⁹ A nacionalizmust Rousseau nyomán sokan nevezték „polgári vallásnak”; itt a társadalom „már nyíltan önmagát teszi az imádat tárgyává”, szemben a korábbi, vallásban megnyilvánuló formával, ahol Durkheim szerint a társadalom saját álcázott képességét imádta.⁶⁰

A nacionalizmus eszméje a leginkább talán mégis Sieyes abbé tevékenysége nyomán kezdett jelentős tényezővé válni Európában, miután a francia Nemzetgyűlésben a Mirabeau-val folytatott vita⁶¹ során a népszuverenitás elvét sikerrel transzformálta a nemzet szuverenitásával, és a nemzeti szuverenitás gondolata a szabadságukért küzdő nemzetek vezérlő eszméjévé vált. Az 1789. évi francia forradalmat követően elismerték a politikai változást, mint megengedett és normális jelenséget,⁶² illetve a terminológiai hangsúlyok ellenére a népszuverenitás gondolatát is akceptálták. A szuverenitás 1789. évi forradalmat követő olvasata szerint ez a fogalom az állam azon jogát jelenti, hogy autonóm döntéseket hozzon saját hatalmi szféráján belül, ám ez a jog nem az uralkodóból vagy a törvényhozó instanciából ered, hanem végső soron a népből, amely a politikai rendszerek legitimációs bázisául szolgál.⁶³ A deklarációk szintjén persze a rousseau-i népszuverenitás pozícióját a nemzeti szuverenitás váltotta fel – olyannyira, hogy ezt a megoldást a jelenleg hatályos francia alkotmány is alkalmazza.

A nemzetállam, amely a vázolt történelmi folyamat eredményeként jött létre, több jelentésréteget is hordoz a nacionalista terminológiában. Hagyományos kontextusban az *etnikailag homogén nemzetállam* jelentését öltötte magára. Ebből a szempontból azonban nem beszélhetünk etnikailag teljes mértékben homogén nemzetállamról. Herbert Krausra hivatkozva már egy 1931-ben kiadott munka is négy kategória között differenciált. A nemzetállam eszerint az állam és a nemzet teljes egybeesését jelenti, a nemzetfeletti állam olyan állam, ahol az államalkotó nemzet mellett a nemzetiségek is megjelennek, a nemzetalatti államban az államhatalom nem képes az egész

57 SHAW 2008, 43.

58 SAMU 1992, 91.

59 CONCHA 1885, 58.

60 GELLNER 2009, 77.

61 A vita háttéréhez lásd: SAJÓ 2009, 121–137.

62 BIBÓ 2011, 49.

63 WALLERSTEIN 2010, 20.

nemzet egyesítésére, míg a nemzetiségi államban több nemzetiség él egymás mellett, de egyik sem tud „uralkodó” pozícióra szert tenni.⁶⁴

A nemzetállam a nacionalista értelmezés szerint ezért gyakran a „területi állam” képében tűnik fel. Bertrand Badie szerint a nemzetállami konstrukció lényege éppen abban áll, hogy az egzaktan körülhatárolt területi egység az államhatalom kizárólagos anyagi bázisát képezi, az állam hatalma egy meghatározott terület felett abszolút és kizárólagos, az egyének lojalitását és hűségét pedig kizárólagosan az adott nemzetállam hatalmához köti.⁶⁵ Ahogy Rousseau fogalmazott: a főhatalom – mint az általános akarat gyakorlása – elidegeníthetetlen és oszthatatlan, feltétlen, szent és sérthetetlen, nyilvánított akarata pedig törvényt teremt.⁶⁶ Azt a kérdést illetően, hogy a „területi állam” mikortól került az érdeklődés centrumába, megoszlanak a kutatói vélemények. Caspar Hirschi a nacionalizmusról eredetéről írott munkájában azt állította, hogy a humanisták voltak az első nacionalisták. A nemzetállam első teoretikusaként azonban többnyire Niccoló Machiavellit szokásos emlegetni, aki *A fejedelem* című munkájában (1513) azt állította, hogy Itália népeinek közös célja Itália felszabadítása, azon állapot elérése tehát, hogy „Itália annyi idő múltán végre szabadítóra találjon. [...] Mindenkinek büdös már ez a barbár uralom.”⁶⁷ Paczolay Péter szerint azonban Machiavelli művében az „egység előtérbe állítása nem feltétlenül a »nemzeti-területi« kerethez kötődik, hanem a városállamhoz. Az egység inkább a hatalmi berendezkedés elve, semmint a territorialitása.”⁶⁸ Így nézetem szerint reálisabban tehető fel, hogy az első teoretikust inkább Jean Bodinnek hívták, aki az erős nemzeti hatalom szükségessége mellett szállt síkra, szemben a feudális anarchia, a kiskirályok és oligarchák uralta territóriumok, a vallás- és polgárháborúk kaotikus állapotával; ezért sürgette a törvényes rend zálogaként funkcionáló erős hatalom megkonstruálását. A nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat legfontosabb mozzanata később – amint az már említésre került – a területi komponens középpontba állítása, azaz a politikai egységek egymástól térben történő elválasztása volt. Ekként sikerült az állam hatalmát és cselekvési szféráját egy meghatározott területhez kötni, és a nemzeti szuverenitás nevében ezen a területen belül szinte korlátlanul tenni e hatalmat. E folyamat vizualizációs kifejeződési formái voltak a térképek, amelyek a szuverenitást öntötték „képi formába” a határok újfajta, vonalak formájában történő ábrázolásával. A határokat rögzítő térképek – mint a „térreprezentáció” alapformái – fokozatosan szorították ki az atlaszokon korábban feltűnő szeleket, az utazásokat megörökítő hajókat, és egyéb szimbólumokat. Ahogy Certeau nyomán Zombory Máté fogalmazott: „A mai térképek a földrajzi tudás egy adott állapotát tükrözik vissza, és nem a megtett utakat jelölik.”⁶⁹ Ez a fajta térreprezentáció tehát szoros szimbiózisban áll(t) a nemzetállami elv

64 JOÓ 1940, 245.

65 SEGESVÁRY 2006, 24–25.

66 ROUSSEAU 1997, 25–30.

67 MACHIAVELLI 1987, 146.

68 PACZOLAY 1998, 83.

69 ZOMBORY 2011, 22–23.

genezisével és funkcionálásával. A modern kartográfia ekként olyan hatalmi eljárássá változott, amely egyetlen ernyő alatt fogta össze a különböző társadalmi tereket; az itt említett probléma korántsem irreleváns következményeként a geográfia elviekben semleges tudománya átpolitikálódott, és a politikum szférájával érintkezve a politikai instrumentalizáció „áldozatává” vált.⁷⁰

A nemzetállam a harmadik felfogás értelmében inkább a *modern polgári állam* formájaként írható le. Nyugat-Európában a modern világ hírnökeként gyökeret vert a kapitalizmus, létrehozva a szabad munka racionális-kapitalista szervezetét: egy olyan gazdálkodási rendszert, amelynek centrumában a folyamatos, racionális, kapitalista üzemben szerzett, mindig megújuló nyereségre, jövedelmezőségre való törekvés áll, és ahol tőkeszámla alapján alakítják ki a megfelelő cselekvéseket.⁷¹ A kiszámítható, átlátható, racionális politikai és jogrendszer „galvanizátorává” vált állam sokáig a 19. századi liberális állam konstrukcióját jelentette. Ennek modelljét egyik legnagyobb kritikusa, Carl Schmitt akként jellemezte, hogy „a szociális és a gazdasági erők szabad játékában a szerződés-és gazdasági szabadság uralkodik, ami által biztosítottnak tűnik a legmagasabb mértékű gazdasági prosperitás, mivel a szabad gazdaság és a szabad piac automatikus mechanizmusai gazdasági törvényekhez igazodva [...] önmagukat kormányozzák és szabályozzák”.⁷² Jászi Oszkár a nemzeti állam számos jellemzőjét nevesítette. Ilyen az állam területe mellett az egységes jogi és katonai szervezet, a gazdaság egysége, az állam polgárainak teljesen szabad keretek között lebonyolított cseréje (a vámsorompó hiánya, a pénz-, mérték- és súlyrendszer egysége), a törvény előtti egyenlőség hite, a költözködés szabadsága és a szabad munkaszerződés léte, a statisztika, a jobbiztonság, a kifejlett technikai-technológiai infrastruktúra, a pénz- és hitelgazdaság, valamint a közös irodalmi nyelv.⁷³

Ez már átvezet minket a negyedik jelentéstartalomhoz, nevezetesen a „*nemzetállam, mint legitimitáció*” tételéhez. Jászi szerint ugyanis a fenti kritériumok meglétének köszönhetően egy olyan ideológia alakul ki, amely az állam célját és működését az egyenlő polgárok közös akaratából vezeti le a közérdek előmozdítására.⁷⁴ A nemzet kapcsán fennálló egyetlen legitim ismérv Renan szerint a nemzeti akarat: híressé vált sorai szerint egy nemzet léte ekként válhat „mindennapos népszavazássá”.⁷⁵ A legitimitációs keretként értelmezett nemzetállam gondolata aztán az államnyelv hivatalos nyelvként történő bevezetését, illetve a területi és vérségi elveket kombináló állam-

70 Erre nézve lásd: SCHMITT 2006, 88. Az eredendően tiszta földrajzi fogalmak értelmezése mindennek köszönhetően időnként éles politikai küzdelmekhez vezetett, igazolva ezzel Hobbesnak a földrajztudományra is adaptálható pesszimista maximáját, miszerint az aritmetikai és geometriai bizonyosságok azonnal problematikusává válnak, amint a politikai szférájával kerülnek érintkezésbe. Schmitt példaként említi a kezdő hosszúsági kör (*prime meridian*) körül a greenwichi és a párizsi királyi obszervatóriumok között kialakult rivalizálást.

71 WEBER 1982, 11–12.

72 SCHMITT 2002, 214.

73 JÁSZI 1912, 11–13.

74 TAKÁCS 2009, 341.

75 RENAN 1995, 186.

polgárság jogintézményének kialakítását eredményezte.⁷⁶ Ahogy Balibar fogalmazott: a közösségteremtés két fontos eszköze az egységes nyelv, illetve a vérségi-faji rokonság tételezése. De míg a nyelvi-kulturális integráción nyugvó nemzeti közösség befogadó jellegű, addig az etnikai, faji ismérveken alapuló nemzetfelfogás kirekesztő jellegű.⁷⁷

Végül a nemzetállam felfogható olyan entitásként is, amely *politikai formában* egyesíti a népet és a nemzetet. A nacionalista felfogásban a nemzet a történelemben kibomló szubsztancia. Ez a lényegi szubsztancia a nép „mint a politikai egység hordozója, mint a hatalom forrása és bázisa. A nép önteremtésének folyamata képezi a nemzeti történelem drámáját.”⁷⁸ Ez az alkotmányokban általában olyan rendelkezések megalkotásához vezet, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy „a közhatalom forrása a nép”, illetve a „nép a hatalmát a választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja”.⁷⁹ *A népszuverenitás elve tehát egyet jelent a közhatalomban való széles körű választópolgári részvétellel, a képviselői, illetve a közvetlen demokrácia intézményeinek működésével, amely jogállami keretek között a pluralizmus érvényesülését feltételezi. A modern nemzet Pierre Manent szerint „részben a demokratikus társadalom kifejeződése”, a „demokrácia mint rendszer” pedig „elválaszthatatlan a nemzeti formától.”⁸⁰*

Összegzés

A fentiekben láthattuk, hogy a nacionalizmusról alkotott egyes elméletek megfogalmazói különböző szempontok mentén vizsgáldtak. Közöttük nagyjából csak arra vonatkozóan alakult ki konszenzus, hogy a nacionalizmus eszméje a nemzetet állítja az érdeklődés középpontjába. Ennél fontosabb momentum, hogy a nacionalizmus a „mindennapokban” is érvényesülni képes ideológiának bizonyult: gyakorlati relevanciáját tekintve komoly reputációra tett szert, és serkentőleg hatott a nemzetállamok létrejöttéért folytatott küzdelemre. A nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat legfontosabb következménye a nemzet területi komponensének fókuszba helyezése volt: ennek folyamányaként megtörtént a politikai egységek egymástól térben történő elválasztása, amelynek eredményeként a nemzeti szuverenitás nevében szinte korlátlaná tették az állam hatalmát. Az évszázadokon keresztül érvényesülő érvelés szerint a nemzetállami konstrukció lényege, hogy a pontosan körülhatárolt területi egység az államhatalom kizárólagos anyagi bázisát képezi, az állam hatalma abszolút és kizárólagos, a polgárok pedig feltétlen lojalitással tartoznak az adott nemzetállam hatalma iránt.

Ezt a konstellációt a 20. század utolsó negyedétől jelentkező globalizációs, regionalizációs és deregulációs tendenciák alapjaiban változtatták meg. A neoliberális tanok

76 TAKÁCS 2009, 342.

77 BAYER 2003, 257–258.

78 BAYER 2003, 256.

79 Magyarország Alaptörvénye, B) cikk (3)–(4) bek.

80 TAKÁCS 2009, 344.

dominánssá válásának hatására a korábbi pozíciójához képest a nemzetállam veszített regulációs képességéből; a globális hatókörű szabályozó hatalmak (IMF, Világbank, WTO, OECD stb.) és a transznacionális társaságok befolyás-növekedésével párhuzamosan a nemzetállamok klasszikus értelemben vett szuverenitása egyre képlékenyebbé vált. A *mainstream* tudományos és politikai felfogás hosszú évtizedeken keresztül sulykolta azt a feltételezést, hogy felesleges atavisztikus módon a nemzetállamok hatalmáról beszélni, hiszen a globalizáció úgyszólván felszámolja a szuverenitás klasszikus értelemben vett jelentéstartalmát, és egy multikulturális társadalom égise alatt a nacionalizmus is ódivatú „dogmává” válik.

A 2008-ban kitört globális gazdasági és pénzügyi válság nyomán azonban egyre többen gondolják úgy, hogy felül kell vizsgálni a neoliberais ortodoxia által piedesztálra emelt elveket, egyben újra kell értékelni a nemzetállam szerepét illetően megfogalmazott elvárásokat is. Ralf Dahrendorf megállapítása, miszerint „bármilyenek is a globális nyomások és a lokális húzóerők, a nemzetállam marad a reformok központi szereplője”,⁸¹ napjainkra is érvényes megállapítás. Akárcsak Renan 1882-ben kelt metaforája, amely szerint „napjainkban a nemzetek léte üdvös, sőt, szükséges. Létük biztosítja a szabadságot, mely elveszne, ha a világot egyetlen törvény, egyetlen vezér kormányozná. Különféle, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják; mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez.”⁸²

Felhasznált irodalom

- ANDERSON (2004): Képzelt közösségek. In KÁNTOR Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek. (Szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- AUGUSTINUS, Aurelius (1982): *Vallomások*. (Ford.: Városi István) Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- BAGEHOT, Walter (1887): *Physics and Politics*. London, Paul, Trench.
- BAYER József (2003): *A politikai gondolkodás története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- BERLIN, Isaiah (1993): A nacionalizmust valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. In LUDASSY Mária szerk.: *Az angolszász liberalizmus klasszikusa. II. kötet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 213–244.
- BIBÓ István (2011): *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- BLUNTSCHLI, J. C. (1876): *Az általános államjog és a politika története. II. kötet*. (Ford.: Acsády Ignác) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás szerk. (2002): *A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélet-történet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- BRUBAKER, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. (Ford.: Erdősi Péter) Budapest, L'Harmattan–Atelier.

81 Idézi CSÁKI György (2009): *A fejlesztő állam – új felfogásban*. In CSÁKI György: *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág Kiadó. 31.

82 RENAN 1995, 186.

- CASTELLS, Manuel (2006): *Az identitás hatalma. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet.* Budapest, Gondolat-Infonia.
- CLARK, J. C. D. (2000): *English Society, 1660–1832.* Cambridge, Cambridge University Press.
- CONCHA Győző (1885): *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- CONCHA Győző (1907): *Politika. Első kötet: Alkotmánytan.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
- EÖTVÖS József (1854): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. II. kötet.* Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája.
- EÖTVÖS József (1870): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás. I. kötet.* Buda, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- GEERTZ, Clifford (1963): *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa.* New York, University of Chicago, Free Press of Glencoe.
- GELLNER, Ernest (2009): *A nemzetek és a nacionalizmus.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- GREENFELD, Liah (2004): Nacionalizmus és modernitás. In KÁNTOR Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek. (Szöveggyűjtemény).* Budapest, Rejtjel Kiadó. 183–203.
- HABERMAS, Jürgen (2006): *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék.* Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.
- HOBBSAWM, Eric J. (1997): *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások.* Budapest, Maecenas Kiskönyvtár.
- HROCH, Miroslav (2004): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig. A nemzetépítés folyamata Európában. In KÁNTOR Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek. (Szöveggyűjtemény).* Budapest, Rejtjel Kiadó. 230–247.
- HUIZINGA, Johan (1999): Hollandia szellemi ismérve. In GERA Judit szerk.: *Huizinga, a rejtőzködő.* Budapest, Balassi Kiadó. 11–46.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2002): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- JÁSZI Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
- JOÓ Tibor (1940): *Magyar nacionalizmus.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- KLEBELSBERG Kunó (1928): A magyar neonacionalizmus. In gróf KLEBELSBERG Kunó: *Neonacionalizmus.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- KORNIS Gyula (1929): *Nemzeti megújulás.* Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- KRISZTICS Sándor (1913): A megújuló nationalismus. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 7. sz. 477–498.
- KUNCZ Ignác (1902): *A nemzetállam tankönyve.* Kolozsvár, Stein János Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése.
- MACHIAVELLI, Niccolò (1987): *A fejedelem.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- MCLUHAN, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man.* Toronto, Toronto Press.
- MEZEY Barna (2011): Előszó. In MEZEY Barna et al.: *A szimbólumok üzenete.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- NAIRN, Tom (1997): *Faces of Nationalism. Janus revisited.* London, Verso.
- PACZOLAY Péter (1998): *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése.* Budapest, Korona Kiadó.

- PLAMENATZ, John (1995): *A nacionalizmus két típusa*. In BRETTER Zoltán – DEÁK Ágnes szerk.: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 52–67.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1997): *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei*. Budapest, Pannon Klett Kiadó.
- SAJÓ András (2009): Az ember és polgár érzelmeinek nyilatkozata. *Aetas*, 24. évf. 3. sz. 121–137.
- SAMU Mihály (1992): *Államelmélet*. Budapest, Püski Kiadó.
- SCHMITT, Carl (2002): *A politikai fogalma*. (Ford.: Cs. Kiss Lajos). Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- SCHMITT, Carl (2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York, Telos Press Publishing.
- SEGESVÁRY Viktor (2006): *A globalizációs álmok után egy széttöredező világ*. Hága, Mikes International.
- SHAW, Malcolm N. (2008): *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex Kiadó.
- SMITH, Anthony D. (1995): A nacionalizmus. In BRETTER Zoltán – DEÁK Ágnes szerk.: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 9–24.
- SMITH, Anthony D. (2000): *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Cambridge, Polity Press.
- SZABADFALVI József (1997): Nemzetállam és szuverenitás. In TAKÁCS Péter szerk.: *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Miskolc, Prudentia Iuris. 125–140.
- TAKÁCS Péter szerk. (2009): *Államelmélet I. A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Budapest, Szent István Társulat.
- TOFFLER, Alvin (1970): *Future Shock*. New York, Bantam Books – Random House.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány.
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- WEBER, Max (1992): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Első kötet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ZAKARIA, Fareed (2009): *A posztamerikai világ*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ZOMBORY Máté (2011): *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*. Budapest, L'Harmattan.

Jogforrás

Magyarország Alaptörvénye